

המצב הנוכחי בסוריה והאינטרס הישראלי

14.10.2023 | ד"ר יונתן ספייר written by

תקציר

בתום שנים עשרה שנים של מלחמת אזרחים, סוריה נמצאת במצב שבו היא למעשה מחולקת לשלושה אזורים שליטה, ונתונה לחלוטין להשפעת מעצמות חיצוניות: איראן, רוסיה, ארה"ב וטורקיה. עבור ישראל, הבידוד הבינלאומי של סוריה, היותה מחולקת בפועל והמלחמה שנכנסה למצב קיפאון, הם המסגרת האופטימלית להמשך המערכה שהיא מנהלת בסוריה נגד ההתעצמות וההתבססות האיראנית בגבול הצפוני של ישראל. עם זאת, כדי לערער את הפרויקט האיראני בסוריה, יהיה על ישראל לשקול אמצעים דיפלומטיים וצבאיים נוספים אם וכאשר יוציא אסד את עצמו מהבידוד האזורי והבינלאומי. במצב כזה, יהיה חיוני להשאיר את המעורבות של כוחות אמריקנים וטורקיים. (מאמר זה נכתב באוגוסט 2023).

רקע כללי: המצב הנוכחי בסוריה וכיצד התפתח

המשבר בסוריה החל לפני 12 שנים, כחלק מגל מחאות ששטף את העולם הערבי בשנים 2010-2013. מה שהחל כהפגנות במחוז דרעא בעקבות הריגתו של הילד חמזה אל-חטיב בידי המשטר, נתקל בחודשי הקיץ של 2011 ביד קשה של אסד, שניסה לרסק את המחאות תוך שימוש בכוח מרבי. בתגובה לכך החלו גורמים בקרב המפגינים להתחמש, ובתחילת 2012 החלה התקוממות חמושה מלאה נגד משטר אסד.

בשלוש השנים שלאחר מכן עבר משטר אסד לעמדת התגוננות. השנים 2015-2016 היו נקודת השפל של המשטר, והוא נותר שולט רק על מעט יותר מ-20% משטחה של סוריה (אם כי יש לציין שמעולם לא איבד שליטה על קו החוף או על עיר הבירה). שלושה גורמים מסבירים את הצלחתו לשרוד, ובסופו של דבר את ניצחונו של משטר אסד.

ראשית, אסד הרוויח מהתמיכה החלקית והמקוטעת של בעלות הברית של המורדים, ומהאופי המפוזר והמפורק של המרד עצמו. המרד הסורי מעולם לא הצליח לגבש הנהגה פוליטית או צבאית יחידה ומאוחדת. הוא נקרע בין כוחות תמיכה רבים ומצטלבים משורה של שחקניות, שכללו בתקופות שונות את קטאר, טורקיה, ערב הסעודית, איחוד האמירויות הערביות, ארצות הברית, כמה ממדינות האיחוד האירופי וכן [?] במידה מוגבלת ובאזור גאוגרפי מצומצם [?] את ישראל.

חשוב מכך, אסד הרוויח מכישלונו של המערב לאכוף קווים אדומים מוצהרים. נשיא ארה"ב דאז, ברק אובמה, התחייב בנאום ב-2012 כי שימוש של משטר אסד בנשק כימי יביא להתערבות אמריקנית. הנשיא האמריקני חזר על האיום בנאום ב-10 בספטמבר 2013, כשאמר "אם לא נפעל, משטר אסד לא יראה סיבה להפסיק להשתמש בנשק כימי. ככל שהאיסור נגד נשק כזה יישחק,

לרודנים אחרים לא תהיה סיבה לחשוב פעמיים לפני השגת גז רעיל ושימוש בו. עם הזמן, חיילינו ייאלצו לחזור ולהתמודד עם הסכנה של נשק כימי בשדה הקרב, וארגוני טרור יצליחו ביתר קלות להשיג נשק כזה ולהשתמש בו נגד אזרחים".

הנאום הזה נישא לאחר שאסד השתמש בגז סארין באזורים שבשליטת המורדים, והרג כ-1,400 בני אדם. האיום של אובמה לא הוביל לפעולה. בדיעבד, ניתן לומר שההימנעות של ארה"ב מפעולה חתמה את גורל המרד, אם כי הלחימה תימשך עוד חמש שנים.

ההימנעות האמריקנית מפעולה הותירה חלל ריק, ומשמעות הדבר הייתה שבעלי בריתו של אסד יכלו להגביר את הסיוע שלהם למשטר מבלי לחשוש מהתנגשות עם ארה"ב. הפריסה הישירה של כוח אווירי רוסי בסוריה בספטמבר 2015 (בתגובה להישגים משמעותיים של המורדים במרכז סוריה בקיץ של אותה שנה) הייתה תחילת הסוף עבור המורדים. מאותה נקודה ועד לנפילת מובלעות המורדים העצמאיות האחרונות בדרום מערב סוריה בקיץ 2018 תפסו האירועים כיוון ברור. בעזרת תמיכה רוסית ואיראנית הביסו כוחות המשטר את המורדים או שקיבלו את כניעתם (או את ה"פיוס"). עד סוף הקיץ של 2018 לא נותרו בסוריה אזורים בשליטה עצמאית של מורדים. בצפון מערב נותר שטח בגודל 10 אחוזים מהמדינה עם ריכוז שאריות המורדים, שהיה ונשאר תלוי בנוכחות ובערבות של הכוחות הטורקיים באזור. אבל עד סוף 2018 כבר לא היו כוחות עצמאיים של המורדים.

בינתיים, במזרח המדינה, כבש ארגון ג'יהאד עיראקי בשם "המדינה האסלאמית" (דאע"ש) אזורים נרחבים בסוריה ובעיראק בשנים 2013-2014. מנהיג דאע"ש העיראקי, אבו-בכר אל-בגדאדי, הכריז ביוני 2014 על אזור זה כעל ח'ליפות אסלאמית, לאחר שמערכה מהירה הביאה את דאע"ש עד שערי בגדד וארביל, והבטיחה את שליטת הארגון במוסול, ראקה, מנביג' ועוד ערים מרכזיות בסוריה. קואליציה בהובלת ארה"ב פעלה לצמצום אזור השליטה של דאע"ש, ועד אמצע 2019 כבר הצליחה לדחוק אותו לחלוטין. בעלי הברית המרכזיים של ארה"ב בלחימה נגד ארגון המדינה האסלאמית היו ה-YPG ("היחידות להגנת העם") הכורדיים. לארגון זה היו קשרים ל-PKK ("מפלגת הפועלים של כורדיסטן"), והוא לא היה אהוד על האוכלוסייה הערבית הגדולה במחוזות דיר אל-זור, ראקה ואל-חסקה, שהיו תחת שליטת דאע"ש. במהלך 2015 פיקחה ארה"ב על הקמת "הכוחות הסוריים הדמוקרטיים" (SDF), צבא שנבנה על גרעין של אנשי ה-YPG, אך כלל כמה יחידות שבטיות ערביות (כגון המיליציה סנאדיד של שבט אל-שמאר), וכן יחידות נוצריות וארגוני מורדים שהתאכזבו מהאופי האסלאמיסטי והג'יהאדיסטי המתחזק של המרד.

לאחר שהכוחות הסוריים הדמוקרטיים והקואליציה בהנהגת ארה"ב השמידו את המאחזים האחרונים של ארגון המדינה האסלאמית, עבר שטח הח'ליפות לשליטת "המנהל האוטונומי של צפון ומזרח סוריה" (כורדיסטן הסורית), שהם הזרוע הפוליטית של הכוחות הסוריים הדמוקרטיים.

מאז יש שלוש רשויות השולטות בפועל בסוריה. הראשונה היא משטר אסד, ששולט כיום בקצת

יותר מ-60% מהמדינה, כולל הערים הגדולות (דמשק, חומס, חמה, חאלב) וקו החוף; השנייה היא כורדיסטן הסורית, השולטת בסוריה שממזרח לנהר הפרת, כולל הערים קמישלי וחסאקה (אם כי יש גם נוכחות של משטר אסד בשתי הערים הללו); והשלישית היא האזור הנשלט על ידי טורקיה, המשתרע על כ-10% משטח המדינה וכולל את בירת המחוז אידליב, שם מרוכזים שרידי המורדים, שכיום רובם מאורגנים תחת חסות הצבא הסורי הלאומי (SNA).

מדרום לאזור שבשליטת המיליציות של הצבא הסורי הלאומי, והזרוע המדינית שלו² "הממשלה הסורית הזמנית"³ נמצא אזור שבשליטת הארגון "חיית תחריר אל-שאם", שהיה ידוע בעבר בשם ג'בהת אל-נוסרה, כשהיה שלוחה של רשת אל-קאעידה בסוריה. תחריר אל-שאם שולט באזור זה באמצעות גוף שנקרא "ממשלת הישועה הסורית". אף על פי שלטורקיה אין קשר רשמי לגוף הזה, בפועל האזור שבשליטת תחריר אל-שאם מצליח להחזיק מעמד ולמנוע פלישה של משטר אסד או של רוסיה או איראן רק בזכות נוכחותן של עמדות צבא טורקיות סביב גבולותיו.

לסיכום, נכון לעכשיו שנות מלחמת האזרחים בסוריה הביאו לקיפאון במצב הסכסוך, ובפועל לחלוקת המדינה. יתרה מכך, שלושת אזורי השליטה (של אסד, של תחריר אל-שאם ושל הכוחות הסוריים הדמוקרטיים) מסוגלים לתפקד ולשרוד רק בזכות התמיכה של פטרונים הבינלאומיים, שהם בהתאמה איראן ורוסיה, טורקיה וארצות הברית.

ישראל והמלחמה בסוריה

לאורך שנות מלחמת האזרחים בסוריה היו מנהיגים ישראלים שניבאו את נפילתו הקרובה של משטר אסד בהזדמנויות אחדות ואף השמיעו התבטאויות תמיכה בכך. אולם בפועל, ישראל מעולם לא התערבה לטובת המורדים או הושיטה להם תמיכה משמעותית. לעמדה זו היו גורמים מספר: למערכת הישראלית יש רתיעה מובנית מהתערבויות בוטות בפוליטיקה הפנימית של מדינות ערב, בגלל זיכרון ממסדי על הקשרים ההדוקים שפותחו עם מפלגת הכתאב/הפלנגות של המרונים הנוצרים בלבנון בסוף שנות ה-70 ותחילת שנות ה-80. המעורבות האסטרטגית עם שחקן ערבי פנימי נתפסת כיום ככישלון גדול, ויצרה גורם מרתיע מפני ניסיונות דומים בעתיד.

רתיעה זו אינה תקפה לחיבורים ושיתופי פעולה נקודתיים או טקטיים. קשרים מסוג זה נוצרו בעיקר בסוריה, ומתנהלים במקומות אחרים באזור. אולם ישראל מעולם לא ניסתה לבנות מערכת יחסים אסטרטגית עם אף אחת מבריתות המיליציות המנסות להפיל את משטר אסד.

התפקיד של חיבאללה הלבנוני במלחמה בסוריה

חיבאללה החל למלא תפקיד פעיל במלחמה בסוריה בשנת 2013. באותה שנה היה לארגון תפקיד מכריע בקרב על קוסייר, שסייע למשטר לשמר את נתיבי הקשר עם לבנון פתוחים. חיבאללה ספג אבדות רבות בסוריה, אולם הלחימה שם אפשרה לארגון לפעול ככוח צבאי קונבנציונלי, ולראשונה לבצע פעולות התקפיות בקנה מידה גדול בסביבה עירונית. בזכות המעורבות בסוריה, חיבאללה מחזיק כעת במערך של לוחמים ומפקדים המנוסים בלוחמה

קונבנציונלית. נותר כמובן לראות עד כמה הניסיון והלמידה שנרכשו בסוריה יהיו רלוונטיים בהקשר השונה מאוד של מלחמה עתידית עם ישראל.

כחלק מהיותו מרכיב חיוני בברית האזורית שמובילה איראן, חיזבאללה ממשיך למלא תפקיד מכריע בתהליך שבו טהרן בונה את נוכחותה הקבועה בתוך סוריה ובתוך מבני המשטר הסורי. יחידה של 4400 של חיזבאללה, בשיתוף יחידה של 190 של כוח קודס של משמרות המהפכה, אחראיות על העברת הנשק האיראני מסוריה ללבנון ועל אחסון הנשק בסוריה. פעילי חיזבאללה מילאו תפקיד מרכזי בתהליך הגיוס של צעירים סורים לקבוצות מיליציה שבשליטת משמרות המהפכה, כגון גדוד 313. פעילי התנועה משתפים פעולה עם מבני משטר גם בתהליך של הברחת קפטגון מלבנון לסוריה ולאחר מכן לירדן.

"המערכה בין המלחמות"

החל משנת 2012, בזמן שהמאמץ האיראני לשמר את משטר אסד גדל בעומקו ובהיקפו, ובעוד התקוות להחלפה מהירה של המשטר נמוגו, החלה ישראל להתמקד במאמצים נגד הניסיון האיראני להתבסס בסוריה.

"המערכה בין המלחמות" הוא השם שניתן לסדרת התקיפות האוויריות של ישראל, שהחלו בשנת 2013 והתמקדו במטרות איראניות בסוריה במטרה לשבש את הניסיון של איראן לבנות תשתית צבאית במדינה. ההתחלה של המערכה חלה במקביל לעלייה חדה בנוכחות האיראנית ובמחויבות האיראנית לסוריה. העלייה הזו התרחשה בתגובה להיחלשות מצבו של אסד מול המורדים, עד כדי איום על שלטונו, בייחוד עקב המחסור בכוח אדם נאמן. המהלך המשמעותי הראשון במערכה התרחש ב-31 בינואר 2012, כאשר שיירה נושאת נשק לארגון חיזבאללה הלבנוני הותקפה על ידי כלי טיס ישראלים באזור מחוז ריף דמשק. השיירה אותרה במרכז המחקר הסורי לנשק ביולוגי וכימי באזור ג'ומריה, מצפון-מערב לדמשק בירת סוריה.

אף על פי שלא לקח אחריות על התקיפה, אמר שר הביטחון של ישראל דאז, אהוד ברק, כי היא מהווה "הוכחה לכך שכשאנחנו אומרים משהו אנחנו מתכוונים אליו. אמרנו שאנחנו חושבים שאסור לאפשר הכנסת מערכות נשק מתקדמות לתוך לבנון".

המערכה בין המלחמות נמשכת מתחילת 2013 ועד היום. מערכת הביטחון הישראלית רואה בה הצלחה, ומעריכה כי היא שיבשה באופן משמעותי את הניסיון האיראני לבנות תשתית צבאית המכוונת נגד ישראל על אדמת סוריה. לפי הערכה של גורם שכיהן כיועץ לביטחון לאומי בישראל בתקופת המלחמה בסוריה, המערכה הישראלית צמצמה את התשתית האיראנית בסוריה בכשמונים אחוזים.

בנוסף למערכה בין המלחמות, ישראל נקטה יוזמות משניות בהקשר של המלחמה בסוריה. אלה התמקדו במאמצים להבטיח שהאיראנים ונציגיהם לא יוכלו להתבסס מול הגבול הישראלי באזור קוניטרה. לשם כך פותחו קשרים עם כמה מיליציות מורדים הפועלות באותו אזור. התמיכה

שניתנה לארגונים אלה כללה סיוע הומניטרי ואספקת נשק, אך לא ערובה להגנה הדדית, ונראה כי יחסים אלה הסתיימו לאחר הכיבוש מחדש של דרום-מערב סוריה בידי כוחות המשטר בסיוע הרוסים והאיראנים, בקיץ 2018.

באופן דומה, אף על פי שישראל שומרת על ערוצי קשר עם הכוחות הסוריים הדמוקרטיים, הזוכים לתמיכה אמריקנית ושולטים בשטח גדול בצפון מזרח סוריה, אין איתם קשרים או התחייבויות פורמליים.

כך שנכון ל-2013, שנתיים לתוך מלחמת האזרחים, האסטרטגיה של ישראל בסוריה הייתה להישאר אגנוסטית בשאלת עתידו של משטר אסד, ובמקביל להתמקד במה שנתפס כצורך קריטי למנוע מטהרן להפוך את סוריה לחוליה ברצף אזורי של שליטה טריטוריאלית איראנית דה-פקטו, המשתרעת מגבול עיראק-איראן ועד הים התיכון וגבולות ישראל, ומתפרסת על שטחיהן של שלוש מדינות ערביות שקרסו/פוצלו חלקית ² עיראק, סוריה ולבנון. המערכה בין המלחמות ממשיכה, אולם המצב המדיני בסוריה משתנה במהירות.

בחלקים הבאים תובא הערכה של הצלחת המערכה הישראלית, לצד ההשלכות שיש לתמונה המדינית המשתנה בסוריה על האסטרטגיה הישראלית לגביה.

הערכת ההצלחה של "המערכה בין המלחמות"

כאמור, המערכה בין המלחמות טוענת במונחים שלה להצלחה: היא מנעה צמיחת תשתית צבאית רבת עוצמה, שהנהגת איראן ומשמרות המהפכה קיוו כבר להשיג בסוריה עד כה. ההנחה היא גם שמהלכי ישראל שיבשו קשות את המאמצים של איראן להעביר נשק מונחה (PGM) לחיזבאללה, הפרוקסי של איראן בלבנון.

כמובן קשה להעריך את מידת נכונות הטענות הללו, שכן הערכה כזו תצריך השוואה בין המצב בפועל למצב היפותטי, מה גם שהנתונים הסטטיסטיים והראיות אינם זמינים לציבור. עם זאת, סביר להניח שיש בהן הרבה אמת. אין ספק שהכיסוי המודיעיני של ישראל בסוריה הוא עמוק ומקיף. אין גם ספק בפגיעה הקשה שהסבו התקיפות הישראליות החוזרות והמתמידות לנוכחות האיראנית בסוריה בעשור האחרון, וסביר להניח שהמשטר האיראני לא נמצא היכן שהיה רוצה להיות בשנת 2023, מבחינת התשתית הפיזית שלו בסוריה.

עם זאת, חשוב להבין שהתפיסה האיראנית את הפרויקט שלהם בסוריה שונה מעט מהתיאור של ישראל אותה. אנליסטים ישראלים נוהגים להתייחס ל"מסדרון היבשתי" שהאיראנים מנסים לכאורה ליצור בסוריה. המסדרון היבשתי נתפס כחוליה בשרשרת של שליטה איראנית, המשתרעת על פני עיראק ועד לבנון (ניתוחים ישראלים מציינים לעיתים גם מסדרון "אווירי" או "ימי" כחלופות אפשריות להעברת חומרים מאיראן ללבנון וסוריה). מנקודת מבט זו, הצמצום הוודאי במערכות הנשק ובתשתית הפיזית של איראן בסוריה אכן פגע משמעותית ביצירת "המסדרון היבשתי" המיוחל.

אולם עיון בחומרים איראניים בנושא זה מעלה תמונה מעט שונה. האיראנים אינם דנים ב"מסדרון יבשתי" בסוריה או בעיראק או בלבנון. הם מדברים על בניית המוקאוואמה, או "ההתנגדות" באזורים האלה. זהו קונספט מעט שונה, המשתרע על פני ציר זמן אחר. זהו מונח המתייחס לבנייה איטית של שלוחות צבאיות מקומיות של משמרות המהפכה, המותאמות לתנאים המקומיים. האב-טיפוס לתהליך זה הוא ארגון חיזבאללה הלבנוני, שהיה הניסוי הראשון של משמרות המהפכה בבניית פרוקסי בעולם הערבי. התהליך החל עם הקמת חיזבאללה בלבנון על ידי משמרות המהפכה ב-1982, והגיע לשיאו ב-2008, עם אירועי יוני של אותה שנה, שהוכיחו כי חיזבאללה הגיע לרמת כושר צבאי ופוליטי שהפכה אותו לכוח השולט בפועל במדינה, ללא קשר לפוליטיקה הרשמית.

כאשר ערוצי משמרות המהפכה מדברים על התעצמות המוקאוואמה בסוריה ² הם מתכוונים לתהליך מקביל שיותאם לתנאים המקומיים. שלא כמו בלבנון, בסוריה אין אפילו מערכת בחירות נומינלית או ממשל ייצוגי. המדינה היא דיקטטורה של מפלגה אחת, ובפועל שולטת בה משפחה אחת, ששליטתה מתאפשרת בין היתר בזכות נאמנותה של הקבוצה האתנו-דתית שאליה היא משתייכת ³ העדה העלאווית.

מצב כזה מצריך שיטת פעולה שונה מצד משמרות המהפכה, אם ברצונם לבצע תהליך דומה לזה שהושג בלבנון והביא לכך שהפרוקסי שהכשירו עולה ככוח עצמאי בתוך המדינה, ומסוגל לפעול על פי פקודות שמקורן באיראן ולא בבירה המקומית. לפני מלחמת האזרחים בסוריה, יישום של שיטות משמרות המהפכה במדינה נראה בלתי נתפס. סוריה של הבעת', תחת חאפז אל-אסד, הייתה מדינה ריכוזית שנשלטה ביד קשה, עם גופי ביטחון רבי עוצמה, שהפיקוד עליהם הורכב ממעגלים שהגרעין שלהם היה קבוצה עלאוויית הסובבת את הנשיא.

מלחמת האזרחים הציעה לאיראן הזדמנות, בייחוד עקב המחסור בכוח אדם שיסור לפקודת המשטר, והאופי המקומי והמפוצל של רוב הכוחות שהתגייסו למען המשטר. אלו אפשרו לאיראן, החל משנת 2013 ואילך, לבוא לעזרת בעלת בריתה בדמשק ובמקביל ליזום השתלטות בנוסח לבנון. הפרויקט האיראני לבש וממשיך ללבוש כמה צורות. חשוב להבין אותן בפירוט כדי לתפוס במדויק את המתרחש בסוריה, ומתוך כך את הבעייתיות בצפייה שהנשיא הסורי יתומרץ "להורות" לאיראנים לעזוב. היקף ואופי הפרויקט האיראני בסוריה הם כאלה שהתנתקות של הדיקטטור הסורי מאיראן תהיה משימה קשה מאוד להשגה, גם בהנחה שהיה מעוניין בכך.

אלמנטים מרכזיים בפרויקט האיראני בסוריה מאז 2013

נוכחותן של מיליציות המשרתות את משמרות המהפכה על אדמת סוריה. כדי למלא את החוסר בכוח אדם הנאמן למשטר החלה איראן משנת 2013 והלאה לפרוס כוחות פרוקסי שונים על אדמת סוריה. אלה כללו ארגונים ממדינות שכנות, כאשר חיזבאללה הלבנוני הוא המרכזי שבהם. חטיבת אבו פאדל אל-עבאס הייתה הראשונה מבין המיליציות השיעיות העיראקיות שפרסה לוחמים בסוריה, ואחריה הגיעו ארגונים רבים נוספים המזוהים עם "יחידות הגיוס העממי" (אל-

חשד א-שעבי). אלה ארגונים צבאיים רשמיים שהוקמו בעקבות הפתווה שהוציא האייתוללה סיסתאני בתגובה לעליית דאע"ש. הארגונים העיראקיים שנפרסו בסוריה כללו בין היתר את מיליציות גדודי חיזבאללה (כתאב חיזבאללה), חיזבאללה אל-נוג'בה, וארגון עסאייב אהל אל-חק. הפריסה כללה גם כוחות ממקומות רחוקים יותר, כולל מיליציות פטמיון מאפגניסטן וזינביון מפקיסטן.

גיוס מיליציות פרוקסי מקומיות של משמרות המהפכה מקרב הסורים. לאורך כל המלחמה, משמרות המהפכה גייסו מיליציות מקרב הסורים המקומיים. אלה כונו לפעמים "חיזבאללה הסורי", אם כי אף אחת מהן לא התפתחה לכדי כוח הדומה לחיזבאללה הלבנוני, או למיליציות השיעיות עיראקיות החזקות. ארגונים עם שמות כמו קוואת אל-רידהא, שגייסו אנשים מקרב הקהילה הקטנה של שיעים מאסכולת ה-Twelve בסוריה, וחטיבה 313, שגייסה באזור דמשק ורואה עצמה חלק מ"ההתנגדות האסלאמית" הסורית, אינם מוגבלים לסורים שיעים או עלאוויים. בדרום מערב סוריה, ובהדרגת אנשי חיזבאללה הלבנוני, הם גייסו לשורותיהם צעירים סונים עניים מהיישובים הקרובים לגבול. במקביל, משמרות המהפכה חדרו למזרח סוריה, וגייסו שם מתוך כמה מהשבטים הידועים כתומכי המשטר, כמו הבגארה.

הקמת מבני מדינה חדשים בשליטת משמרות המהפכה. זהו אולי המרכיב החשוב ביותר בפרויקט האיראני בסוריה. כוחות ההגנה הלאומיים, שהוקמו ב-2012, אורגנו תחת פיקוח איראני ואמורים לתפקד ככוח קרקעי אמין המסייע למשטר. משנת 2016 החלה איראן לארגן גם נוער תחת "כוחות ההגנה המקומיים". כאן תמכה איראן במיליציות כמו גדודי ניירב וגדודי אל-בקיר, שהפכו לחלק מכוחות הביטחון של המדינה הסורית.

שיתוף פעולה עם מבני מדינה קיימים. כיום פועלים כמה מהמבנים החזקים במערכת הביטחון הסורית בשיתוף פעולה הדוק עם האינטרס האיראני, ועם שחקנים נוספים בעלי אינטרס דומה, כמו חיזבאללה הלבנוני. בין הגופים המשמעותיים ביותר, שפעילותם תידון בהרחבה בהמשך, נמנים הדיוויזיה הרביעית, יחידה בתוך הצבא הערבי הסורי, והמודיעין של חיל האוויר [?] אולי החזק מבין ארבעת גופי המודיעין המרכזיים. הדיוויזיה הרביעית נמצאת רשמית תחת פיקודו של הגנרל מוחמד עלי דורגהאס, אולם בפועל היא נשלטת בידי מאהר אסד, אחיו של הנשיא.

שינוי דמוגרפי ומאמצי תעמולה. איראן רוכשת כיום קרקעות ורכוש בקנה מידה גדול באזורים בסוריה שיש לה עניין אסטרטגי בהם [?] ובעיקר דיר אל-צור במזרח, קרוב לגבול עיראק, באזור דמשק ופרבריה הדרומיים, ובאזור דרום מערב, קרוב לגבול עם ישראל, במחוזות א-סווידא ודרעא. יש גם אינדיקציות לכך שאיראן מעורבת בניסיונות לשינוי דמוגרפי, ומביאה אוכלוסייה שיעית מבחוץ להתיישב בנכסים שהותירה מאחור אוכלוסייה סונית שעזבה, ואשר הוחרמו על ידי ממשלת סוריה במסגרת "חוק מס' 10" הידוע לשמצה. נראה כי הכוונה היא ליצור אזור שליטה דה-פקטו שחודר לעומק הקהילות האזרחיות, בדומה לאזור שמתחזק חיזבאללה הלבנוני בשטח שבין ביירות לגבול לבנון עם ישראל.

ולבסוף, איראן עוסקת בתעמולה וחינוך שנועדו לגרום לסורים שאינם שיעים להמיר את דתם לאסלאם השיעי, ולהפיץ את מסר המהפכה האסלאמית והממשל האיראני. במחוז המזרחי דיר אל-צור יצרה איראן חיבור עם השבטים המקומיים והקימה מרכזי דת מקומיים המכונים "חוסייניאט", המעניקים מגוון שירותים וסיוע לתושבי המקום, בנוסף להוראה של דת ואידאולוגיה. מתקנים דומים מסוג זה הוקמו במחוז דרעא, בדרום מערב המדינה. גם כאן ניתן להבחין בשילוב של תמריץ כספי עם הוראת הדת. האזורים המדוברים סובלים מעוני קיצוני, שמסביר את משיכת התושבים לשילוב כזה. המאמצים של איראן מלמדים על דפוס גאוגרפי ואסטרטגי ברור ומובחן. הם מתמקדים באזורים כמו גבול עיראק-סוריה והגבול עם ישראל, שהם בעלי עניין אסטרטגי ברור לאיראן, בשל רצונה להעביר נשק ולוחמים ולאתגר את ישראל.

המשמעויות המעשיות של האסטרטגיה האיראנית

מהמתווה הכללי של האסטרטגיה האיראנית ומשיטות הפעולה שלה בסוריה, עולה בבירור שמדובר בתהליך גדול ורב-פנים של שינוי חברתי. הכוונה היא לייצר בסוריה מצב מקומי הדומה ללבנון, ובמידה פחותה גם לעיראק, של מערכת איראנית בעלת אחיזה עמוקה וחזקה המתנהלת בתוך ולצד המדינה הפורמלית, וחותרת לקדם את האינטרסים של טהרן (ומבחינה רעיונית, את האינטרסים של האוכלוסייה המקומית השיעית הנוטה לאיראן).

העדויות המתרבות מלמדות שהמערכת הזו כבר פועלת. כך למשל, שיתוף פעולה יומיומי ונרחב מתקיים בסוריה בין ראשי כוחות ההגנה הלאומיים, כוח קודס של משמרות המהפכה, חיזבאללה הלבנוני והמיליציות השיעיות העיראקיות, בנושא משלוחי הנשק.

הגנרל בסאם אל-חסן, העומד בראש כוחות ההגנה הלאומיים, מתאם את הנושא מטעם המשטר הסורי, יוסף שרארה וחסן איברהימי הם נציגי חיזבאללה הלבנוני, מוחמד קאידי ועלי חאג'י מייצגים את משמרות המהפכה, ואילו עלי חמדני (מפקד חטיבת עלי אל-אכבר העיראקית) ביחד עם אבו-פאדק אל-מוחמדאווי (מפקד כוחות הגיוס העממי העיראקיים) פועלים בשם האינטרס העיראקי. כל השמות הללו הם גורמים הפועלים כחלק מרשת אחת לצורך אבטחת משלוחי נשק וטילים מאיראן לעיראק, לסוריה וללבנון. בסאם אל-חסן מקורב גם לחוסיין סלאמי, מפקד משמרות המהפכה, ולמוחסן רזאי, מזכיר המועצה האיראנית לאבטחת אינטרס המשטר.

באופן דומה, בענף הכלכלי החיוני של ייצור סמים, הברחות וייצוא סמים, ישנן עדויות רבות המוכיחות שגופים מסוימים של המדינה/המשטר הסוריים פועלים בשיתוף פעולה מלא עם חיזבאללה הלבנוני ועם משמרות המהפכה כדי לאפשר את הסחר. הגופים המרכזיים העוסקים בכך מטעם סוריה הם הדיוויזיה הרביעית של הצבא הערבי הסורי, ומפקדת המודיעין של חיל האוויר. שני הגופים הללו עובדים בשיתוף פעולה הדוק עם קצינים מזרועות אחרות של מנגנוני הביטחון הסוריים, כמו משמר הגבול הסורי, שנחשבים אמינים בעיני משמרות המהפכה והחיזבאללה, על מנת להבטיח הברחת סמים יעילה מלבנון לסוריה ומסוריה לירדן, לאורך נתיבי הברחה שבשליטה משותפת של כוחות אלו.

בדרום סוריה ישנם כמה שבטים בדואים הממלאים תפקיד חשוב, ופועלים בשיתוף פעולה הדוק עם חיזבאללה. שבט אל-נואימי הוא אחד מהם. הרשת הזו אחראית להברחת סמים לירדן דרך היבשה, אם כי היא מעבירה סמים גם מלבנון לטרטוס לצורך ייצוא שלהם דרך הים, ולדמשק ולחאלב לייצוא דרך האוויר. החשיבות הכלכלית שיש לסחר בסמים עבור המשטר הסורי היא עובדה ידועה. היו שמועות ודיווחים כי הנתיב הדרומי עשוי לשמש גם להובלת נשק וציוד צבאי לדרום סוריה ומחוצה לה. העיסוק המפורט בסוגיה זו חורג מהיקף מאמר זה, אך לאור החששות העמוקים בישראל לגבי היקף ואופי הברחות הנשק מירדן לגדה המערבית, היא ראויה למחקר נוסף.

דוח עדכני של מרכז עלמא למחקר מפרט כיצד מיליציה בשם חטיבת האימאם עלי, המקושרת למשמרות המהפכה, נטמעה בתוך הדיוויזיה הרביעית. הדוח מציין כי "הדיוויזיה הרביעית התפתחה לפרוקסי איראני המדווח ישירות לכוח קודס, ומבצע פעולות התקפיות ישירות נגד ישראל וחיילים אמריקנים בסוריה".

דוח נוסף של מרכז עלמא מפרט את המידה שבה מרכז סרס (CERS) הסורי הפך להיות תחת שליטה איראנית. על פי הדוח, מרכז סרס מעסיק כ-20,000 עובדים ועוסק בייצור ופיתוח של מערכות נשק מתקדמות, כולל נשק כימי וביולוגי. הדוח מציין כי המרכז נמצא כעת בשליטה של כוח קודס של משמרות המהפכה ושל אנשי חיזבאללה הלבנוני. לפי הדוח, "פעולת מרכז סרס מקצרת וחוסכת את הלוגיסטיקה של העברת נשק מאיראן, הפגיעה יותר לפגיעה/שיבוש וחסמה".

לנוכח שלל הראיות הקיימות, השאלה העולה היא היכן נגמרת המדינה הסורית ומתחיל הפרויקט האיראני בסוריה. נכון לשנת 2023 כבר קשה לענות, מה שמוכיח את התקדמות הפרויקט של משמרות המהפכה בסוריה.

זהו פרויקט שלא נפגע או הושפע במידה רבה מ"המערכה בין המלחמות" שישראל מנהלת. אין ספק שהמערכה האווירית הנרחבת של ישראל הצליחה למנוע בנייה של תשתית צבאית ובליסטית של איראן על אדמת סוריה, אולם היא לא השפיעה על התהליך העמוק והמסוכן יותר, של התמזגות המדינה הסורית עם משמרות המהפכה תוך שימוש בשיטות איראניות ידועות, ואת תהליך הפיכת חלקים מהמדינה הסורית והתשתית הביטחונית שלה לכלים בשירות האינטרס האיראני.

חזרתה של סוריה למעמד בעל לגיטימציה בינלאומית

מאז 2019 רשם משטר אסד התקדמות רבה במאמציו להחזיר לעצמו את הלגיטימציה הדיפלומטית בעולם הערבי. איחוד האמירויות הייתה החלוצה בהקשר זה, כשפתחה מחדש את השגרירות שלה בדמשק בסוף 2018. ערב הסעודית ובחריין הלכו בעקבותיה. אף על פי שהוא שולט עדיין רק בחלק משטח סוריה, וחרף התחזקות ההשפעה והנוכחות האיראניים בסוריה,

הנורמליזציה המחודשת שמשטר אסד חווה בעולם הערבי מתקדמת במהירות. באפריל השנה נפגש שר החוץ הסעודי פייסל בן פרחאן עם אסד בדמשק. מאוחר יותר, במאי, ביקר אסד בסעודיה לרגל פסגת הליגה הערבית. אסד אף נפגש בשולי הפסגה עם יורש העצר הסעודי מוחמד בן סלמאן. הביקור סימן את נקודת השיא עד כה של חזרתו של אסד ללגיטימציה הבינלאומית.

אולם הנורמליזציה במעמדו הבינלאומי של אסד לא הגיעה בינתיים לארצות הברית או לאירופה; אלו נותרו מחויבות להחלטת האו"ם 2254, ורוצות בהמשך בידודו של משטר אסד כל עוד לא יחל בתהליך של רפורמה ומעבר שלטוני בסוריה. יחד עם זאת, המערב אינו דוחף באופן פעיל לשינוי בסוריה, ונראה שהמדיניות המערבית כלפי סוריה נמצאת בסוג של הקפאה ☒ אינה עושה צעדים לנרמול המשטר אך גם אינה מנסה להפעיל עליו לחץ של ממש.

המלצות למדיניות ישראל

מנקודת מבט ישראלית, המצב הדיפלומטי הנוכחי בסוריה (קרי, משטר שנוטר מבודד על ידי המערב ואינו נהנה ממאמצי שיקום משמעותיים מצד חברות או מדינות מערביות) הוא הרקע האידיאלי להמשך המהלכים הצבאיים של ישראל נגד התבססות איראנית על אדמת סוריה.

לפיכך, על ישראל להשתמש בכל הערוצים הדיפלומטיים הזמינים לה כדי לעודד את המערב להמשיך לדבוק בנחישות בהחלטה 2254 ובהמשך בידודו של משטר אסד. אם אסד יצליח לבטל את בידודו ולנרמל את יחסיו עם המערב, סביר להניח שבשלב מסוים יופעל לחץ אמריקני על ישראל לעצור את המערכה הצבאית שלה על אדמת סוריה, בטענות שהסכסוך הסתיים, שסוריה היא עכשיו שחקנית רגילה בזירה הבינלאומית וכד'.

לאור התפקיד המרכזי שחיזבאללה ממלא בסוריה, ולנוכח מיקומה הגאוגרפי-אסטרטגי של סוריה עבור איראן ושאיפותיה לגבי חימוש חיזבאללה, כולל רצונה להחזיק באזור שליטה רציף המגיע לים התיכון ולגבול ישראל, יש חשיבות מכרעת בהמשך ובהרחבת הפעילות הצבאית הנוכחית נגד חיזבאללה על אדמת סוריה, ובשימור המצב המדיני והדיפלומטי שיאפשר זאת.

בהמשך לכך, שימור מצבה הנוכחי של סוריה כמדינה מחולקת הוא אינטרס ישראלי מובהק. השליטה של ארה"ב ובעלות בריתה הכורדיות בכוחות הסוריים הדמוקרטיים מהווה מחסום חלקי אך משמעותי לחופש התנועה והפעולה האיראנית בין עיראק לסוריה. בזכות נוכחות הכוחות הסוריים הדמוקרטיים, השולטים בכשלושים אחוזים משטחה של סוריה, לאיראנים יש רק נתיב אחד בין עיראק לסוריה, שהוא מעבר הגבול אל-קאיים/אל-בוכמאל בקצה הדרום-מזרחי של סוריה. במקרה של מלחמה, יכולת התמרון המוגבלת של הכוחות האיראניים וכוחות הפרוקסי שלהם מבטיחה יתרון לישראל, שתוכל לסגור במהירות את מעבר הגבול ואת הדרכים המובילות ממנו מערבה. לכן, על ישראל להשתמש בנציגויות וביכולות הדיפלומטיות שלה כדי לשכנע את ארה"ב ובעלות בריתה להישאר בסוריה.

אפילו המובלעת האסלאמיסטית הסונית שבשליטה טורקית בצפון מערב סוריה מציעה יתרון לישראל, בזכות העובדה שנוכחותה בשטח תורמת להחלשת המשטר, ומונעת ממנו להשקיע בכיבוש מחודש של האזור הדרום-מזרחי, וכך להרחיב ולנרמל את שליטתו ברחבי המדינה. לכן על ישראל לעודד את טורקיה להמשיך בהתנגדות למשטר אסד, ולשמור על שליטתה באזור הסורי.

יחד עם זאת, אין כיום סיכוי ריאלי לנפילת המשטר או לתהליך של העברת שלטון, ואין גם אלטרנטיבה מובהקת למשטר. כך שאין טעם בקשרים ובייצוגים נרחבים עם האופוזיציה הסורית (מלבד עם הכוחות הסוריים הדמוקרטיים, ואולי גם עם גורמים בדרום מערב המדינה שעומדים לזרם) היה לישראל קשר הדוק בתקופה שלפני 2018).

באשר ל"מערכה בין המלחמות", בעוד שבהחלט נרשמו הישגים, העדויות הקיימות מציעות שהטקטיקות שיושמו לא הצליחו להתמודד עם המציאות של חדירת איראן למדינה הסורית, ועם המידה שבה חלקים גדולים מהמנגנונים ומהגופים של משטר אסד בסוריה פועלים כעת בשיתוף פעולה הדוק עם האיראנים או נמצאים בשליטה איראנית.

הגילויים שפורטו לעיל, בנוגע למעורבות הדוקה של האיראנים בתעשיית הסמים שכה חיונית להם כלכלית, וכן ברכישת נשק, כולל (כפי שנחשף לאחרונה) בייצור נשק כימי, ובעוד שורה של מעורבויות שתוארו כאן ² מלמדים על היקף הבעיה. כדי לפתח תגובה הולמת, ישראל תהיה חייבת להפנים תחילה את המציאות הזו.

לאור זאת, ייתכן שהבחירה תהיה בין הסלמה והגדלת מאגר היעדים לתקיפות אוויריות, כך שיכלול גם יעדים הקשורים ישירות למשטר אסד, לבין השלמה עם מצב שבו חלק גדול מהפרויקט האיראני הוא "מחוץ למשחק" מבחינת ישראל, כשהמשמעות היא שהאיראנים ימשיכו להתבסס בסוריה כל עוד הם עושים זאת במסווה של משטר אסד.

למרבה הצער, ייתכן גם שחיל האוויר הישראלי לבדו כבר לא יהיה מענה מספיק לכל הממדים של השאיפות האיראניות בסוריה. במקרה כזה יהיה צורך בשיתוף פעולה עם כוחות אחרים במדינה, בעיקר האמריקנים ובעלי בריתם המקומיים, הכוחות הסוריים הדמוקרטיים, אבל ייתכן שיהיה צורך גם בגורמים בתוך אזורים שבשליטת המשטר, כמו בעלי ברית ישראל שיתפה עימם פעולה בתקופה שלפני 2018.

נכון לשנת 2023, סוריה היא עדיין זירה מכרעת ומרכזית בתחרות בין ישראל לפרויקט האזורי שמובילה איראן. כדי לתת מענה הולם למציאות זו יש צורך בהערכה מחודשת, וכנראה גם בהרחבה והעמקה של היקף הפעילות הישראלית בסוריה.